

LİBERALİZASYON SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET HADLERİ TRENDİ VE DIŞ TİCARET HADLERİNDEKİ DEĞİŞMELERİN GELİR ETKİSİ

M.Faysal GÖKALP^(*)

ÖZET

1980 sonrası dönemde korumacı politikalar yerine liberal (dışa açık) ekonomi politikaları uygulayan Türkiye'de, dış ticaret hadlerindeki değişmelerin gelir etkisinin hesaplanması, dış ticaretten kazançların bir göstergesi olduğu için, önem taşımaktadır. 1980-1998 döneminde, Nicholson yöntemi kullanıldığında, dış ticaret hadlerinin gelir etkisinin 6 862.5 milyon dolar olarak olumlu olduğu hesaplanmıştır. Ancak, Sachs-Dornbush yöntemi ile aynı dönemdeki gelir etkisi ölçüldüğünde, dış ticaret hadlerindeki değişmelerin GSYİH'yi yıllık ortalama -%0.24 oranında olumsuz yönde etkilediği hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizasyon, Dış Ticaret Hadleri, Nicholson Yöntemi, Gelir Etkisi

1. Giriş

Uluslararası iktisat teorisinde önemli bir yeri olan dış ticaret hadleri

kavramı, iktisadi çözümlenelerde özellikle gelişmekte olan ülkelerin dış iktisadi ilişkilerinin analizinde kullanılmaktadır.

Dış ticaret hadlerindeki bir yükselme (yani ihracat fiyatlarında ithalat fiyatlarına oranla bir yükselme), uluslararası piyasalarda satınalma gücünü arttıracak için, reel milli gelir üretimden daha hızlı artar. Belirli bir miktar ihracat karşılığında daha fazla ithalat yapmanın mümkün olduğu ve sermaye teçhizatına harcanabilecek kalkınma fonlarının arttığı anlamına gelen bu gelişme, ülkenin ekonomik kalkınmasını kolaylaştırır.

^(*)Yrd.Doç.Dr., Muğla Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, MUĞLA

U Literatürde birbirinden farklı dış ticaret haddi kavramları vardır. Bunların başlıcaları

net dış ticaret haddi, brüt dış ticaret haddi, gelir dış ticaret haddi ve faktöriyel dış ticaret haddidir. En kolay hesaplanan ve en çok kullanılanı (bizim de çalışmamızda tercih ettiğimiz ve "dış ticaret haddi" olarak kullandığımız), ihrac fiyatlarının ithal fiyatlarına oranlanması anlamına gelen net dış ticaret haddi kavramıdır. Dış ticaret hadleri kavramı ve hesaplama yöntemleri için bkz., Taussig, 1966, ss.113-117; Viner, 1937, ss.558-564; Haberler, 1961, ss.24-29.

İhracat fiyatlarındaki düşme veya ithalat fiyatlarındaki yükselme sonucunda dış ticaret hadlerinde bozulma meydana geliyor ise, bu gelişme, ülkenin dış piyasalardaki satınalma gücünü ya da ithalat kapasitesini azaltacağından, iktisadi kalkınmayı yavaşlatıcı etkiler meydana getirir. Bu durumda, ülkelerin kendi kalkınmalarını kendi tercih ettikleri şekillerde ve araçlarla finanse etme imkanı sınırlanmış olur (Goodman, 1968, s.27).

Konu ile ilgili olarak, Singer-Prebisch tarafından ileri sürülen “Bozulmuş Ticaret Hadleri Hipotezi”, ekonomilerinin yapısal özelliklerinden kaynaklanan nedenlerle, dış ticaret hadlerinin, uzun dönemde az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin aleyhine döneceğini ileri sürmektedir(Geniş bilgi için bkz.,Singer, 1950; Prebisch, 1963 ;Graham, 1923; Raffer, 1995; Spraos, 1980; Sarkar, 1986). Dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesinin önlenmesi için az gelişmiş/gelişmiş ülkelerin dışa dönük(liberal) ekonomi politikaları yerine, içe dönük(korumacı) ekonomi politikaları uygulaması önerilmiştir. Dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi dış aleme bir kaynak transferi olduğundan, konu, 1980 sonrası dönemde korumacı politikalar yerine liberalizasyon uygulamalarını sürdüren Türkiye için de önem kazanmaktadır.

Makalenin amacı, Singer-Prebisch hipotezi çerçevesinde, liberalizasyon dönemi olarak tanımlanan 1980-1998 döneminde Türkiye'de dış ticaret hadleri trendini incelemek ve dış ticaret hadlerindeki değişmelerin gelir etkisini ölçmektir.

2. 1980 Sonrası Liberalizasyon Uygulamaları ve Ekonomide Yapısal Dönüşüm

Türkiye, 1923-1929 , 1950-1960 yılları arasında, kısmen liberal politikalar uygulamış, ancak bu uygulamalar, programlı bir liberalizasyon politikasına dayanmayan, uluslararası konjonktürün etkisiyle geçici olarak gerçekleştirilen uygulamalar olarak kalmıştır.

1970'lerin sonlarında önemli boyutlara ulaşan enflasyon ve dış ödemeler dengesi güçlükleri karşısında, önce kısa dönem istikrar programı olarak uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 Kararları giderek ekonomide köklü yapısal değişmeleri ortaya çıkarmıştır. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı ve onu izleyen politika reformları ekonomide istikrarı sağlamanın ötesinde de amaçlar taşımaktadır. Gerçekleştirilen reformlar temelde merkezden yönetim yerine piyasa mekanizmasına ağırlık vermeyi, dışa açılmayı, mal ve faktör piyasalarındaki çarpıklıkları azaltmayı, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesini, ve dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi, dolayısıyla, ekonominin kalkınma stratejisini değiştirmeyi amaçlamıştır. Kalkınma stratejisini değiştirmek için alınan önlemler; KİT fiyatlarının serbest bırakılması, ihracat teşviklerinin genişletilmesi, sabit kur sisteminden kaygan kur (sliding peg) sistemine geçilmesi, ithalat kısıtlamalarının azaltılması ve para piyasalarının liberalleştirilmesi olmuştur. Bu

D.E.Ü.İ.B.F.Dergisi
Cilt:15, Sayı1, Yıl:2000, ss:49-65

nedenle, 1980 sonrasındaki dönem, liberalizasyon dönemi olarak tanımlanmıştır. Bu temel özelliği ile 1980 Ekonomik İstikrar Programı, Türkiye'nin daha önce uyguladığı istikrar programlarından ayrılmaktadır. Programın bir diğer ayırıcı özelliği, mali, parasal ve gelirler politikalarının birbirlerini tamamlayacak biçimde kullanılmasıdır (Olgun ve Togan, 1984, s.20).

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programında yer alan önlemler, iç ve dış piyasalarda fiyat serbestisini ve piyasa mekanizmasının kamusal düzenlemelere konu olmadan serbestçe işlemesini öngörmekteydi. Ekonomide kamu kesimi olabildiğince daraltılacak, tarımsal ve sınai üretimin arttırılması piyasa koşullarına bırakılacaktı. Bu düzenlemeler uzun dönemde ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini hedeflemekteydi Bunun için ekonominin dışa açılma yönünde yeniden yapılanması, özellikle sanayide mamul mal ihracatına dayalı bir üretim yapısının oluşturulması gerekiyordu. Piyasa koşullarında dışa açılma, bu yıllarda uygulanan ekonomi politikasının temel ögesi idi. 1977 ekonomik krizi kendisini en somut şekilde, yüksek enflasyon ve döviz darboğazı şeklinde gösterdiğinden, fiyat istikrarını sağlamak ve döviz sorununu aşmak yönünde kısa dönemli politikalar uygulamaya konuldu. Ancak, bu program kısa dönemli istikrar önlemlerinin çok ötesinde, ekonomide uzun dönemde dışa açık bir yapısal değişimi hedeflemişti.

Bu genel çerçeve içinde, dışa dönük/ihracata dayalı ve rekabetçi olan bu yeni ekonomi politikasının uygulamaya konulduğu ilk yıllarda, öncelik dış dengenin yeniden kurulmasına ve dış borçların düzenli olarak ödenmesine verilmiştir. İç dengenin sağlanması esas olarak bu amaca bağımlı kılınmış, ekonomik büyüme ve işsizliği azaltma hedefleri 1980 yılı ve sonrasında öncelik almamıştır. Büyümenin amaç edinilmesi kaçınılmaz olarak sabit sermaye yatırımları konusunda kamu kesiminin etkin kılınmasını gerektirir. Oysa, 1980 sonrası ekonomi politikası ile yatırım kararlarının esas olarak özel sektöre bırakılması öngörülmüştür. Bunda ekonomideki ödemeler dengesi ve dış borç krizinin ciddi boyutlara ulaşmasının rolü büyüktür. Bu yıllarda enflasyonla mücadeleye yönelik politikalarda da, fiyat artışlarının makul sınırlar içinde tutulması amacının dışına fazlaca çıkmamıştır.

Ayrıca, ihracatın arttırılmasına yönelik politikalar büyük ölçüde sanayi ürünleri ihracatına dayandırılmıştır. İhracatın canlandıracağı bir sanayileşme, önce varolan üretim kapasitelerinin daha yüksek oranda kullanımına, sonra da yeni yatırımlarla kapasitelerin arttırılmasına yol açacaktır. Özetle, 1980 sonrasında, bu tür bir dolaylı sanayileşme ve büyüme yaklaşımı söz konusudur. Ödemeler dengesi ve dış borç sorununun çözümü için dış ticarete daha açık, ihracatı ve diğer döviz kazandırıcı işlemleri ön plana çıkaran bir kaynak tahsisi ve yapısal değişim 1980 sonrası dönemin en belirgin özelliğidir. Bunun için mal ve faktör piyasalarında fiyatların serbestçe oluşmasına çalışılmış ve 1980 öncesi dönemde büyük boyutlara ulaşan ihracat aleyhine sapmanın önlenmesine yönelik olarak, fiyatlarda dışa açılma yönünde gerekli ayarlamalar yapılmıştır.

Bu anlamda 1980 sonrası iktisat politikalarının temel karakteristiği düşük ücret, yüksek faiz oranı ve yüksek döviz kuru şeklinde ifade edilebilir. Dış dengelerin bozulmasının başlıca sorumlusu olarak aşırı değerli döviz kuru, ithal yasakları ve ihracatın özendirilmemesi görüldüğünden, istikrar ve dışa

açılma programında, ulusal paranın dış değerinin sürekli düşürülmesi ve günlük ayarlamalara dayalı esnek kur politikasının izlenmesi, ihracatın ve diğer döviz kazandırıcı faaliyetlerin özendirilmesi ve ithalatın serbestleştirilmesi yer almıştır. İhracat, kur ayarlamaları yanında mali ve parasal teşvik araçlarıyla da özendirilmiş , böylece ihracat karlı bir ekonomik faaliyet haline getirilmiş ve ihracat mallarının dış piyasalarda fiyat yönünden rekabet güçleri artış göstermiştir (Eser, 1993, s.74). Özellikle dönemin başlarında uygulanan sürekli reel devalüasyonlara dayalı kur politikası ihracata yönelik en önemli teşvik aracı olmuş, bunun sonucunda özellikle sınai ürün ihracatında önemli artışlar sağlanmıştır. İhracatın artması bazı yıllarda kesintiye uğramasına karşılık programın en başarılı yönünü oluşturmuştur. Bunun önemli bir sonucu döviz darboğazından kaynaklanan ithalat tıkanıklıklarının büyük ölçüde giderilmesi olmuştur.

Gerçekten, 1980 sonrası dönemde ekonomik büyümenin kaynakları incelendiğinde ihracata bağımlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, ihracat artışının büyümeye olan nispi katkısının 1980 öncesi dönemle kıyaslanamayacak kadar büyük olduğu belirlenmiştir (Aydoğuş, 1993, s.464).

İhracat atılımında, enerji darboğazının giderilmesi ve toplumsal talebin kısılmasının da payı vardır. İstikrarın daha düşük bir gelir ve istihdam düzeyinde gerçekleştirilmesi ve iç talebin belirli gelir guruplarında önemli ölçüde düşürülmesi hem ithalat talebini hem de yerli üretime talebi azalttığından içeri-de oluşturulan üretim fazlasını dış pazarlara yöneltmek mümkün olmuştur.

Ancak, başlangıçta talebi kısıp iç pazarı daraltarak ekonomiyi dışa açmanın bir aracı olarak kullanılan yüksek faiz politikası, kamu kesimini ve sanayiye bir iç borç tuzağına sürüklemek, bölüşüm ilişkilerini bozarak toplumun üretken kesimlerinden rant kesimine reel bir gelir transferine yol açmak, bankaların mali sistemdeki egemenliğini pekiştirerek sermaye piyasasının gelişmesini uzun süre engellemek ve üretken yatırımları caydırarak ülkenin yeni bir sınai yapılanma sürecine girmesini geciktirmek gibi sonuçların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

3. 1980 Sonrası Dönemde Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmeler

Liberalizasyon sürecinde dış ticaret hadlerindeki gelişmeleri ele aldığımızda, ülkemizde yaşanan istatistiki veri sorunları önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980 sonrası dönemde , Türkiye’de dış ticaret hadlerindeki değişmelerin analizi için kullanılacak dış ticaret fiyat ve miktar endeksleri DİE, DTM, TCMB tarafından yayımlanmaktadır. Bu endekslerin , Türkiye gibi, istatistiki veri tabanı zayıf bir ülkede, araştırmacıların çalışmalarına yardımcı olacağı düşünülebilir, ancak, her kurum tarafından yayımlanan endeksin, aynı dönemler için farklı sonuçlar vermesi, söz konusu dönemdeki eğilimi belirlemeyi oldukça zorlaştırmaktadır.

1980 sonrası döneme yönelik olarak, DİE'nin yayımladığı fiyat ve miktar endeksleri 1982-1998 dönemini, TCMB'nin yayımladığı endeks 1970-1995 dönemini ve DTM'nin yayımladığı endeks 1980-1998 dönemini içermektedir. DTM 1989*, DİE 1994 yılını baz yıl olarak almışken, TCMB 1984-1986 yıllarını (üç yıl) baz olarak almıştır. Ayrıca, OECD de(OECD, 1997, s.105) Türkiye için dış ticaret hadlerini yayımlamaktadır. OECD'nin yayımladığı dış ticaret hadleri 1987=100 bazlıdır. Tablo:1'de bu kurumların yayımladığı dış ticaret fiyat endekslerine dayanılarak hesaplanan net dış ticaret hadlerinin gösterdikleri trendler verilmiştir. Görüleceği gibi, liberalizasyon dönemi olarak isimlendirdiğimiz 1980 sonrası dönemde net dış ticaret hadleri DTM ve OECD endekslerine göre gerilemiş , DİE ve TCMB endekslerine göre ise yükselmiştir. DTM'nin endeksine göre yıllık ortalama -%1,4 oranında , OECD endeksine göre, yıllık ortalama -% 0,22 oranında bir bozulma mevcuttur. DİE ve TCMB endekslerine göre ise, net dış ticaret hadlerinde sırasıyla yıllık ortalama % 0,96 ve % 0,35 lik düzelme vardır.

Tablo 1: Liberalizasyon Sürecinde Net Dış Ticaret Hadleri Trendleri

Kurumlar	Dönem	b	Regresyon Eşitliği
DTM	(1980-1998)	-0,01423	InY=4,841-0,01423t
DİE	(1982-1998)	0,00963	InY=4,495+0,00963t
OECD	(1980-1995)	-0,00217	InY=4,729-0,00217 t
TCMB	(1980-1995)	0,003513	InY=4,560+0,00351t

Kaynak: DTM, Dış Ticaret Endeksleri Bülteni Mart-1998, Ankara, 1998; DTM Web Sayfası (<http://www.dtm.gov.tr/TICARET/EKOLAR/eko13.htm>), Haziran-1999; TCMB, Üç Aylık Bülten 1996- IV, Ankara, 1997, ss.106-107; DİE, Dış Ticaret İstatistikleri 1994, Ankara, 1996, s.437; DİE Web Sayfası (<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIND/070699.htm>); OECD, Economics Surveys Turkey 1997, June-1997, Paris, s.105'ten yararlanılarak, tarafımızdan hesaplanmıştır.

Farklı kurumlar tarafından yayımlanan endekslerin farklı sonuçlar vermesi, net dış ticaret hadlerinin 1980 sonrası dönemde gösterdiği eğilimi doğru olarak belirlememizi güçleştirmektedir. Ancak, 1980 sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikaları değerlendirildiğinde, özellikle ihracat teşviklerinin etkin bir şekilde uygulanması , reel döviz kuru uygulamaları ve kotaların kaldırılıp tarifelerin düşürülmesi gibi politikalar dikkate alındığında, ihracat fiyat endeksinin düşmesi ve ithalat fiyat endeksinin yükselmesinin dolayısıyla , net dış ticaret hadlerinin bozulmasının beklenebileceği açıktır(Geniş bilgi için bkz. G.M.Meier, 1968; Clement-Pfister ve Rothwell, 1967; Sürmeli, 1983; Baldemir ve Gökcalp, 1999, Chacholiades, 1978; Kurdoğlu, 1975; Spraos, 1980; Barros,

* DTM, 1999 yılından itibaren 1995=100 bazlı yeni bir endeks yayımlamaktadır. Bu endeks ancak 1990 yılına kadar geriye gittiği için tarafımızdan kullanılmamıştır.

Dış Ticaretin Gelir Etkisi

1993). Bu nedenle, gerek beklentilerimize uygun negatif bir trend tesbit ettiğinden gerekse, liberalizasyon döneminin tamamını (1980-1998) kapsadığından dolayı, Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM)'nin hesaplayıp yayımladığı endeksten yararlanılarak, net dış ticaret hadlerindeki değişimler açıklanmaya çalışılacaktır.

Tablo:2'de DTM tarafından yayımlanan ihracat ve ithalat fiyat endeksleri ile bu endekslere hesapladığımız dış ticaret hadlerinin 1980 sonrası dönemdeki gelişimi verilmiştir.

Tablo 2: 1980-1998 Dönemi Net Dış Ticaret Hadleri

Yıllar	İhracat Fiyat Endeksi	İthalat Fiyat Endeksi	Net Dış Ticaret Hadleri
1980	106.9	97.2	110.0
1981	103.0	92.2	111.7
1982	98.6	103.1	95.6
1983	91.8	90.0	102.0
1984	91.4	73.5	124.4
1985	83.9	75.3	111.4
1986	82.3	55.7	147.8
1987	88.0	56.7	155.2
1988	89.1	64.1	139.0
1989	100.0	100.0	100.0
1990	108.0	92.2	117.1
1991	108.2	98.6	109.7
1992	108.7	95.7	113.6
1993	105.8	89.6	118.1
1994	98.5	90.9	108.4
1995	116.7	98.0	119.1
1996	71.8	81.5	88.1
1997	59.6	79.2	75.3
1998*	56.9	73.8	77.1

Kaynak: DTM, **Dış Ticaret Endeksleri Bülteni Mart-1998**, Ankara, 1998

* 1998 Yılı endeks değerleri, DTM'nin 1995=100 bazlı olarak hazırladığı yeni endeks değerlerindeki artış oranı dikkate alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

İhracat teşviklerinin özellikle 1980-1986 yılları arasında etkin bir şekilde uygulanması , ihracat aleyhine sapmanın azaltılması ve reel döviz kuru politikalarının uygulanması ihracat fiyatları endeksinin 1980-1986 yılları arasında önemli ölçüde düşmesine yol açmıştır. 1987 yılından itibaren , ihracata verilen doğrudan teşviklerin nispeten azalması, özellikle ihracata vergi iadesi uygulamasının tasfiye edilmeye başlanması ve döviz kurlarının baskı altına alınmasına yönelik , yurtiçine sıcak para akışını sağlamayı amaçlayan finansal politikaların uygulanması sonucu, ihracat fiyatları endeksi yükselmeye başlamış ve bu yükseliş trendi 1992 yılı sonuna kadar devam etmiştir. 1993 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranının % 52.1 e kadar düşmesi ve ekonomik birimlerin döviz talebinin engellenmesi amacıyla yapılan düşük oranlı bir devalüasyon ile

1994 yılında alınan 5 Nisan kararlarının etkisiyle, ihracat fiyatları endeksi 1993 ve özellikle 1994 yıllarında düşmüştür. 1995 yılında büyük ölçüde düşük kur-yüksek faiz politikalarının etkisiyle ihracat fiyatları endeksi yeniden yükseldikten sonra, 1996-1998 yıllarında, AB ile gümrük birliğine gidilmesi sonucu ara ve yatırım malı ithalat fiyatlarındaki düşmenin etkisiyle, çok büyük oranlı düşüşler göstermiştir.

İthalat fiyatları endeksi ise, özellikle 1980-1985 yılları arasında toplam ithalatımız içerisinde % 30-35 paya sahip olan ham petrol fiyatlarındaki düşmenin etkisiyle , 1987 yılına kadar (1982 yılı hariç) azalma göstermiştir. 1988-1989 yıllarında yükselen endeks, 1990-1995 döneminde küçük dalgalanmalarla birlikte istikrarlı bir seyir izlemiştir. 1996-1998 yıllarında ise, endekste önemli düşmeler yaşanmıştır.

DTM tarafından yayınlanan ihracat ve ithalat fiyat endeksleri ile net dış ticaret hadlerinin 1980-1998 dönemi için hesaplanan trendi Tablo:3'de verilmiştir.

Tablo 3: Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Fiyat Endeksleri Trendi

	b	Regresyon Eşitliği
İhracat F. Endeksi	-0,01419	$\ln Y = 4,6584 - 0,01419 t$
İthalat F. End.	0,000039	$\ln Y = 4,42164 + 0,000039 t$
Net Dış.T.Had.	-0,01423	$\ln Y = 4,841 - 0,01423 t$

Kaynak: Tablo:2'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

İhracat fiyat endeksinin 1980-1998 döneminde yıllık ortalama -%1.42 oranında azaldığı, ithalat fiyatları endeksinin ise yıllık ortalama % 0,0039 oranında arttığı görülmektedir. Net dış ticaret hadlerinde (daha önce belirttiğimiz gibi) yıllık ortalama -%1.42 oranında azalma vardır.

Net dış ticaret hadlerinde meydana gelen azalma ithalat fiyat endeksindeki küçük oranlı artışların yanı sıra, büyük ölçüde, ihracat fiyat endeksinde meydana gelen düşmeden kaynaklanmaktadır. Ancak yıllık ortalama artış/azalış oranları, %5 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu durum , söz konusu değişkenlerin (ihracat fiyat end., ithalat fiyat end.,ve net dış ticaret hadleri) gösterdiği trendlerin kararsız olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim, düşük determinasyon katsayısı da bunu doğrulamaktadır. O halde 1980 sonrası dönemde ihracat fiyatları endeksi ve net dış ticaret hadlerindeki azalmalar ile ithalat fiyatları endeksindeki artışların istikrarlı bir trende sahip olmadığı, bu dönemde söz konusu değişkenlerin dalgalanmalara maruz kaldığı söylenebilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, 1980 sonrasında uygulanan ihracat teşvikleri, reel döviz kuru, kotaların kaldırılması, tarifelerin düşürülmesi v.b. ekonomi politikaları uygulamaları bir arada değerlendirildiğinde, böyle bir sonucun ortaya çıkması beklenmektedir.

4. Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi

İhracat ve ithalat fiyat endeksindeki değişmeler nedeniyle herhangi bir ülke ekonomisinin uğradığı kayıplar veya elde ettiği kazançlar dış ticaret hadlerinin gelir etkisinin ölçülmesi yoluyla hesaplanmaktadır. Bu kısımda söz konusu etkiyi ölçmede kullanılan yöntemler ve konu ile ilgili olarak Türkiye için ampirik çalışmalar ele alındıktan sonra, Nicholson, Sachs-Dornbusch yöntemleri kullanılarak, 1980-1998 döneminde Türkiye’de dış ticaret hadlerindeki değişmelerin gelir etkisi hesaplanmıştır.

4.1. Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisini Ölçmede Kullanılan Yöntemler

Gelir etkisinin belirlenmesi için, dış ticaret dengesinin sabit fiyatlarla belirlenmesi gerekmektedir. Bunun için de uygun bir deflatörün seçilmesi zorunludur. Dış ticaretin gelir etkisinin belirlenmesi konusunda başlıca yöntemler aşağıda ele alınmaktadır(Geniş bilgi için bkz., Nicholson, 1960, ss.608-612; Stuvell, 1959, ss.275-292; Dülger, 1994, ss.514-515; Arısoy, 1997).

4.1.1. İthalat Fiyat Endeksi Yöntemi (Nicholson Yöntemi)

İthalat giderlerinin ihracat gelirlerinden fazla olduğu ve tüm ihracat gelirlerini ithalatını finanse etmekte kullanan ülkeler için ithalat fiyat endeksi en uygun endekstir. Bu yöntemde dış ticaretten doğan kazanç şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$R = X (1/P_m) - 1/P_x = (X/P_m) - X' \text{ dir.}$$

Burada;

R = Dış ticaret kazancı

P_x = İhracat fiyat endeksi

P_m = İthalat fiyat endeksi

X = İhracat

X' = Sabit fiyatlarla ihracat

Bu yöntemde ticaret kazancı, ihracat geliri karşılığında yapılan ithalattın, ihracat hacmini aşan bölümü olarak tanımlanmaktadır. Cari ihracat geliri karşılığında, baz yılda ve cari yılda, baz yılı fiyatlarıyla satın alınabilecek ithalat büyüklükleri karşılaştırılmaktadır. Dolayısıyla, ticaret hadlerindeki gelişmelere bağlı olarak ikincisinin daha büyük olması halinde reel milli gelirde bir artış, birincinin daha büyük olması halinde ise milli gelirde bir düşme söz konusu olacaktır.

Dış Ticaretten doğan kazancın bu şekilde ifade edilmesi, hem dış ticaret hadlerinin hem de ihracat hacminin dikkate alındığını göstermektedir. İhracat fiyat endeksi ithalat fiyat endeksinden büyük ($P_x > P_m$) olduğu zaman, dış ticaretin olumlu gelir etkisinden söz etmek mümkündür. Aksi halde dış ticaretin gelir etkisi olumsuz olacaktır.

4.1.2. İhracat Fiyat Endeksi Yöntemi (Geary Yöntemi)

Bu yöntemde, ihracat geliri ithalat giderinden yüksekse ihracat fazlasının ihracat fiyat endeksi ile, ithalat gideri ihracat gelirinden büyükse ithalat fazlasının ithalat fiyat endeksi ile deflate edilmesi esastır.

4.1.3. Karma Yöntemler

Courbis ve Stuvell yöntemleri olmak üzere iki karma yöntem vardır. Courbis, Geary yöntemini tek ifadede toplamaktadır. İhracat ve ithalat fiyat endekslerinin aritmetik ortalaması veya toplam ihracat ve ithalat için karma bir fiyat endeksi deflatör olarak kullanılır. Bu yöntem genellikle ithalat ve ihracatları büyük ölçüde mamül ve temel maddeleri içeren ve ihracatın gerektirdiği ithalat yapısı sonucunda fiyatların birbirine bağlı olduğu gelişmiş ülkeler için kullanılmaktadır.

Stuvell yönteminde, ithalat ve ihracat malları önce paranın satın alma gücündeki değişiklikleri elimine etmek için genel fiyat düzeyindeki değişikliklerle düzeltilmektedir. Daha sonra, yine nispi fiyatları yansıtmak için her malın kendi deflatörü ile deflate edilmektedir. Sonuç olarak aynı büyüklük için elde edilen iki reel ifade arasındaki fark fiyat yapısı etkisini vermektedir.

Türkiye, dış ticaretinde sürekli açık vermekte ve ihracat gelirini ithalatını finanse etmek için kullanmaktadır. Bu nedenle, yukarıda belirtilen yöntemlerden Nicholson yöntemi Türkiye için en uygun yöntem olarak görülmektedir. Çalışmamızda da bu yöntem kullanılacaktır.

4.1.4. Sachs-Dornbusch Yöntemi

Sachs(1985, ss.523-556) ve Dornbusch(1988), dış ticaret hadlerinin reel gelir etkisinin; dış ticaret hadlerindeki yüzde değişiminin, ithalatın GSYİH içindeki payı ile çarpılarak da bulunabileceğini belirtmişlerdir. Böylece, dış ticaret hadlerindeki yüzde değişimlerin, GSYİH'yı nasıl ve ne oranda etkileyeceği belirlenebilecektir(Örnek uygulama için bkz., Gafar, 1995, ss.191-165). Çalışmamızda bu yönteme de başvurulacak, Türkiye için dış ticaret hadlerindeki değişimlerin reel gelir etkisi hesaplanacaktır.

4.2. Türkiye’de Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisini Ölçmeye Yönelik Yapılmış Çalışmalar

Türkiye’de dış ticaret hadlerinin gelir etkisini ölçmeye yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır. Ancak, bu çalışmalar arasında kapsanan dönem ve/veya hesaplama yöntemi bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır. 1950-1972 dönemi için N.Serin, 1950-1979 dönemi için A.S.Akat, 1968-1980 dönemi için H. Boysal , 1970-1985 dönemi için F. Balıkçoğlu , 1969-1988 dönemi için E.Çakmak, 1970-1990 yılları için F. Dülger ve 1970-1995 yılları için E. Arısoy Türkiye’de dış ticaret hadlerinin gelir etkisini hesaplamışlardır.

4.2.1. Serin'in Gelir Etkisi Tahmini

İlk çalışma N. Serin tarafından 1950-1972 dönemi için yapılmıştır (SERİN, 1975, s.64). Çalışmada aşağıdaki formül kullanılmıştır:

$$G_t = X_t (P_{x_t} - 1) - M_t (P_{m_t} - 1)$$

M_t = t dönemindeki ithalat

X_t = t dönemindeki ihracat

G_t = t dönemindeki gelir kazancı

P_m = ithalat fiyat endeksi

P_x = ihracat fiyat endeksi

Serin, çalışmasında 1950-1972 döneminde ticaret hadlerindeki değişmeden doğan toplam net kaybı (1958 fiyatlarıyla) 271.01 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. İhracat fiyat endeksindeki değişmelerden dolayı 622.16 milyon dolar kazanç varken, ithalat fiyat endeksindeki değişmelerden dolayı 893.17 milyon dolarlık kayıp meydana gelmiştir. Özellikle 1962 yılından sonra ithalat fiyat endeksinin Türkiye'nin büyük ölçüde aleyhine geliştiği gözlenmektedir.

4.2.2. Boysal'ın Gelir Etkisi Tahmini

Boysal (1982, ss.49-73) çalışmasında, 1968-1980 döneminde Türkiye'nin gelir kaybı ve kazancını ithalat fiyat endeksi, ihracat fiyat endeksi, GSYİH zımni deflatörü, toplam ihracat ve ithalat için karma bir fiyat endeksi gibi çeşitli deflatörleri kullanarak, Nicholson, Geary, Courbis ve Sturel metodlarına göre hesaplamıştır.

Boysal'ın gelir kayıp ve kazanç hesaplamalarında kullandığı çeşitli deflatörlerin farklı sonuçlar verdiği görülmüştür. Dolayısıyla deflatör seçiminin de önemli olduğu saptanmıştır.

4.2.3. Akat'ın Gelir Etkisi Tahmini

A.S. Akat, 1950-1979 yıllarını kapsayan çalışmasında, reel olarak kayıp ve kazançları aşağıdaki formülle hesaplanmıştır (Akat, 1983, s.59).

$$G_t = X_t (1 - (P_{m_t} / P_{x_t}))$$

Nominal kayıp ve kazançların hesaplanmasında ise, şu formül kullanılmıştır:

$$G_t = X_t (1/P_{m_t} - 1/P_{x_t})$$

Akat, 1950-1979 yıllarını kapsayan dönemde dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesinden dolayı cari fiyatlarla 5 389 milyon dolar, sabit fiyatlarla ise 1 999 milyon dolar kayıp olduğunu hesaplamıştır.

4.2.4. Balıkçiođlu'nun Gelir Etkisi Tahmini

Balıkçioğlu(1988), kendisinin hesapladığı ithalat ve ihracat fiyat endekslerini kullanarak, 1970-1985 dönemine ait kazanç ve kayıpları Nicholson yöntemine göre hesaplamıştır. Balıkçioğlu, sözkonusu dönem için Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki kötüleşmeden doğan gelir kaybının, 1973 fiyatlarıyla, 11 milyar ABD doları civarında olduğunu hesaplamıştır. Bu kaybın büyük bölümünün, 1980-1985 dönemine ait olduğu belirtilmektedir.

4.2.5. F.Dülger'in Gelir Etkisi Tahmini

F.Dülger(1994, ss.514-519), 1970-1990 dönemi için kendisinin hesapladığı ihracat ve ithalat fiyat endekslerini kullanarak, dış ticaret hadlerindeki değişmelerden doğan kayıp ve kazançları Nicholson yöntemine göre hesaplamıştır.

Dülger, 1984-1986 = 100 ve 1971-1973 = 100 bazlı olmak üzere iki ayrı ihracat ve ithalat fiyat endeksi hesaplamıştır. 1984-1986 = 100 bazlı endeksler kullanıldığında 1970-1990 döneminde 7.820.4 milyon dolarlık kazanç hesaplanmışken, 1971-1973 = 100 bazlı endeksler kullanıldığında aynı dönem için 13.484.5 milyon dolarlık kayıp hesaplanmıştır.

4.2.6. Çakmak'ın Gelir Etkisi Tahmini

E.Çakmak (1989, s.102), yapmış olduğu çalışmada Nicholson yöntemini kullanmıştır. 1969-1988 yıllarını kapsayan çalışmada, dış ticaret hadlerinde meydana gelen bozulmaların reel milli gelirden 10.613. milyon dolarlık olumsuz bir etki yarattığı hesaplanmıştır. 1980 sonrası dönem dikkate alındığında ise 9.6 milyon dolarlık bir olumsuz etki olduğu belirlenmiştir.

4.2.7. Arısoy'un Gelir Etkisi Tahmini

Arısoy (1997), 1980-1995 döneminde DTM'nin yayımladığı ihracat ve ithalat fiyat endekslerinden yararlanarak, Nicholson yöntemi ile dış ticaretin gelir etkisini hesaplamıştır. Ham petrol fiyatlarının hariç olduğu ihracat ve ithalat fiyat endeksleri kullanıldığında, 1980-1995 dönemi için 515.11 milyon dolarlık kazanç varken, ham petrol fiyatlarının dahil olduğu endeksler kullanıldığında, aynı dönem için bu kazanç 323.0 milyon dolara düşmüştür.

4.3. 1980-1998 Döneminde Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi

1980 sonrası dönemde, dış ticaret hadlerinin gelir etkisi DTM'nin yayınlamış olduğu, dış ticaret fiyat endekslerinden yararlanılarak hesaplanmıştır (Bkz. Tablo:4). Türkiye'nin sürekli dış ticaret açığı veren bir ülke olduğu dikkate alınarak, bu durumdaki ülkeler için en uygun yöntem olan Nicholson yöntemi kullanılmıştır.

Dış Ticaretin Gelir Etkisi

Tablo 4: 1980-1998 Döneminde Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi
(1989 = 100)

Yıllar	İhracat Fiyat Endeksi (Px)	İthalat Fiyat Endeksi (Pm)	NDTH	1/Px (a)	1/Pm (b)	(b) - (a)	İhracat Değeri (Milyon \$)	Gelir Etkisi (Milyon \$)
1980	106,9	97,2	110,0	0,935454	1,028807	0,093353	2910	271,6662
1981	103,0	92,2	111,7	0,970874	1,084599	0,113725	4703	534,8369
1982	98,6	103,1	95,6	1,014199	0,969932	-0,04427	5746	-241,076
1983	91,8	90,0	102,0	1,089325	1,111111	0,021786	5728	124,7887
1984	91,4	73,5	124,4	1,094092	1,360544	0,266452	7134	1900,764
1985	83,9	75,3	111,4	1,191895	1,328021	0,136126	7958	1083,292
1986	82,3	55,7	147,8	1,215067	1,795332	0,580265	7457	4326,864
1987	88,0	56,7	155,2	1,136364	1,763668	0,627305	10190	6392,236
1988	89,1	64,1	139,0	1,122334	1,560062	0,437728	11662	5104,783
1989	100,0	100,0	100,0	1	1	0	11625	0
1990	108,0	92,2	117,1	0,925926	1,084599	0,158673	12959	2056,288
1991	108,2	98,6	109,7	0,924214	1,014199	0,089984	13593	1223,202
1992	108,7	95,7	113,6	0,919963	1,044932	0,124969	14715	1838,88
1993	105,8	89,6	118,1	0,94518	1,116071	0,170892	15345	2622,352
1994	98,5	90,9	108,4	1,015228	1,10011	0,084882	18106	1536,874
1995	116,7	98,0	119,1	0,856898	1,020408	0,16351	21636	3537,689
1996	71,8	81,5	88,1	1,392758	1,226994	-0,16576	23123	-3832,89
1997	59,6	79,2	75,3	1,677852	1,262626	-0,41523	26009	-10799,6
1998	56,9	73,8	77,1	1,757469	1,355014	0,40246	26881	-10818,4
Toplam Gelir Etkisi								6862,52

Kaynak: DTM İstatistiklerinden yararlanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

DTM'nin istatistiklerinden yararlanarak, 1980-1998 döneminde dış ticaret hadlerinin gelir etkisini hesapladığımızda, dış ticaret fiyat hareketlerinin, milli geliri olumlu yönde etkileyen sonuçlar verdiği görülmektedir. Dış ticaret hadlerinin gelişimine bağlı olarak, 1982 yılı ile 1996, 1997 ve 1998 yıllarında negatif olarak hesaplanan gelir etkisinin, dönem boyunca toplam olarak 6 862.5 milyon dolar olarak gerçekleştiği hesaplanmıştır. 1980-1995 yılları ele alındığında toplam gelir etkisi 32.313.4 milyon dolardır. Bu rakam Türkiye' de 1980 sonrasında fiilen gerçekleştirilen yabancı sermaye yatırımlarının yaklaşık üç katı kadar fazladır. Ancak, 1996-1998 yıllarında, gerek uluslararası konjonktür hareketlerinden kaynaklanan gerekse Türkiye'nin AB ile gümrük birliğine girmesinden kaynaklanan etkilerle, dış ticaret hadlerinin gelir etkisi toplam -25 450.9 milyon dolarlık olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Böylece 1980-1998 döneminin toplam gelir etkisi 6862,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan, Sachs ve Dornbusch tarafından kullanılan dış ticaret hadlerinin reel gelir etkisini ölçmeye yönelik yöntem de, 1980 sonrası Türkiye için uygulanmıştır. Tablo:5'te görüleceği gibi, yıllar itibariyle ithalatın GSYİH

içindeki payı, dış ticaret hadlerindeki yüzde değişme ile çarpılarak, dış ticaret hadlerinin GSYİH üzerindeki etkisi belirlenmiş ve 5. Sütunda verilmiştir.

Tablo 5: Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin GSYİH Üzerine Etkisi
(1980-1998 Dönemi)

Yıllar	İthalat/GSYİH*	NDTH**	NDTH % Değişme	Yıllık Ortalama Reel Gelir Etkisi (%)
1980	0,118996	109,9794	-	-
1981	0,127539	111,7137	0,015769	0,20
1982	0,138557	95,63531	-0,14392	-1,99
1983	0,153009	102	0,066552	1,02
1984	0,182599	124,3537	0,219154	4,00
1985	0,16982	111,421	-0,104	-1,77
1986	0,148248	147,7558	0,326104	4,83
1987	0,164519	155,2028	0,050401	0,83
1988	0,160965	139,0016	-0,10439	-1,68
1989	0,148665	100	-0,28058	-4,17
1990	0,149628	117,1367	0,171367	2,56
1991	0,142585	109,7363	-0,06318	-0,90
1992	0,144076	113,5841	0,035064	0,51
1993	0,163129	118,0804	0,039585	0,65
1994	0,178682	108,3608	-0,08231	-1,47
1995	0,210255	119,0816	0,098936	2,08
1996	0,234714	88,09816	-0,26019	-6,11
1997	0,243641	75,25253	-0,14581	-3,55
1998	0,233300	77,10027	0,02455	0,57
1980-1998	0,169101	-	-0,01423	-0,24
Yıllık ortalama reel gelir etkisi				-0,24

* DPT, Temel Ekonomik Göstergeler Temmuz-1998, Ankara, 1998, s.13; TCMB, Yıllık Rapor 1997, Ankara, 1998; DTM, Web Sayfası (<http://www.dtm.gov.tr/TICARET/ekolar/eko1.htm>)' dan yararlanılarak hesaplanmıştır.

**DTM, Dış Ticaret Endeksleri Bülteni 1998, Ankara, 1998.

Yine DTM verilerinin kullanılmış olmasına rağmen, 1981-1998 döneminde, dış ticaret hadlerindeki değişmelerin GSYİH'yi yıllık ortalama -%0.24 oranında azalttığı hesaplanmıştır.

Nicholson yönteminde, dış ticaret hadlerindeki değişmelerin negatif etki yapabilmesi için dış ticaret hadlerinin 100'ün altına düşmesi ($P_x < P_m$) gerekmektedir. Sachs ve Dornbusch tarafından kullanılan yöntemde ise, dış ticaret hadlerinde meydana gelen düşme, dış ticaret hadleri 100'ün üzerinde kalsa bile negatif etki yapabilmektedir.

Türkiye'de de DTM tarafından hesaplanan dış ticaret fiyat endekslerini dikkate aldığımızda, dış ticaret hadleri 1982 ve 1996-1998 yıllarında 100'ün

altına düşmüş diğer yıllarda 100'ün üzerinde seyretmiştir. 1980 sonrasında dış ticaret hadlerinin aritmetik ortalaması 111,8 dir. Bu dış ticaret hadlerinde, aynı dönem yıllık ortalama -1.42% oranındaki azalmaya rağmen gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Nicholson yöntemiyle yapılan dış ticaret hadlerinin gelir etkisi ölçümünün pozitif sonuç vermesi doğaldır. Ancak, bu durum 1980 sonrası dönemde dış ticaret hadlerinde bir düşmenin meydana geldiğini dikkatimizden kaçırmamalıdır.

Nicholson yöntemi, baz yıla göre dış ticaret hadlerindeki değişmelerin olumlu/olumsuz gelir etkilerini ölçerken; Sachs-Dornbusch yöntemi, her yıl(bir önceki yıla göre) dış ticaret haddinde ortaya çıkan değişmelerin reel milli geliri nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

Türkiye'nin dış ticaret hadleri trendini ve dış ticaret hadlerinin gelir etkisini ölçmek amacıyla, Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerini kullanarak yaptığımız çalışmada, liberalizasyon sürecinde dış ticaret hadlerinin negatif bir trende sahip olduğu belirlenmiştir. Dış ticaret hadleri trendinin negatif olmasının nedenleri ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte, 1980 sonrası dönemde dışa açılma politikalarının beraberinde getirdiği uzmanlaşma etkisinin sonucu olarak, Türkiye'nin katmadeğeri düşük üretim alanlarına yöneldiği, katmadeğeri yüksek ürünleri ithal ettiği ve dış ticaret hadlerinin aleyhine döndüğü ifade edilebilir. Diğer taraftan ithalat kısıtlamalarının büyük ölçüde azaltılması da negatif trendin önemli belirleyicileri arasında gösterilebilir.

Liberalizasyon sürecinde dış ticaret hadlerinin gelir etkisi(DTM verileri kullanılarak) Nicholson ve Sachs-Dornbusch yöntemleriyle hesaplanmıştır.

Nicholson yöntemi ile yapmış olduğumuz hesaplamada, 1980-1998 yıllarını kapsayan süreçte dış ticaret hadlerinin 6 862.5 milyon dolar olumlu gelir etkisine sahip olduğu belirlenmiştir. Dış ticaret hadlerinin dönem boyunca negatif trende sahip olmasına rağmen , gelir etkisinin pozitif çıkması, dönem boyunca dış ticaret hadlerinin aritmetik ortalamasının 100'ün üzerinde olmasından kaynaklanmaktadır.

Sachs-Dornbusch yöntemi ile yaptığımız hesaplamada ise, 1980-1998 döneminde dış ticaret hadlerinin GSYİH'yı yıllık ortalama -0.24% oranında olumsuz etkilediği hesaplanmıştır. Sachs-Dornbusch yöntemi, dış ticaret hadlerinin aritmetik ortalaması 100'ün üzerinde seyretse bile, negatif trende uygun gelir etkisi hesaplayabilmektedir.

Dış ticaret hadlerinin 1980-1998 döneminde negatif bir trende sahip olması, Singer-Prebisch hipotezini desteklemektedir. Negatif trendin, Türkiye'nin ihracat sektöründeki verimlilik artışından kaynaklanabileceği ihtimali bir

tarafa bırakıldığında, Türkiye'nin sanayileşme ve dış ticaret politikasını gözden geçirmesi gerektiği ileri sürülebilir. Aksi halde Türkiye dış aleme kaynak transfer etmeye devam edecektir.

ABSTRACT

After 1980's, Turkey began to apply liberal (outward-oriented) economic policies instead of protective policies. So, calculation of income effects on terms of trade changes, which is on indicator of benefits from foreign trade, become important.

Income effects on terms of trade during 1980-1998 period, which is calculated by Nicholson method, is 6 862.5 million dolar and it is positive. But, when Sachs-Dornbusch method is used for the same period, it is found out that it has a yearly negative effect of -0.24% on GDP.

KAYNAKÇA

- AKAT, A.Savaş (1983), "Türkiye'nin Dış Ticaret Üzerine Gözlemler", *Alternatif Büyüme Stratejisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ARISOY, Ebru(1997), "Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi", *Dış Ticaret Dergisi*, DTM Yayını, Ankara, Temmuz.
- AYDOĞUŞ, Osman(1993), " Türkiye İmalat Sanayiinde İthal İkamesi, İhracat Artışı ve Toplam Faktör Verimliliği İlişkileri: 1971-1988", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt:20, Sayı:4.
- BALDEMİR, E.ve M.F.GÖKALP(1999), "Türkiye'de Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hadleri İlişkisinin Ekonometrik Analizi", *IV: Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, 14-16 Mayıs.
- BALIKÇIOĞLU, F.(1988), "Türkiye'de Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmeler ve Gelir Etkisi, 1970-1985", *İGEME Yayını*, Ankara.
- BARROS, Alexandre R. ve AMAZONAS, Analice (1993), "On the Deterioration of the Net Barter Terms of Trade for Primary Commodities", *UNCTAD Review*, U.N., New York.
- BOYSAL, H.(1982), "Milli Gelirin Sabit Fiyatlarla Hazırlanmasında Dış Alem Kalemlerine İlişkin Sorunlar", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 9 (1).
- CHACHOLIADES, Miltiades (1978), *International Trade Theory and Policy*, Mc-Hill Book Comp., Singapoure.
- CLEMENT, M.O. -PFISTER, R.L. ve ROTHWELL, K.J.(1967), *Theoretical Issues in International Economics*, Houghton Mifflin Company, Boston.

- ÇAKMAK, Erol(1989), *Dış Ticaret Hadleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- DÜLGER, Fikret(1994), “Dış Ticaretin Gelir Etkisi: Türkiye İçin Bir Deneme (1970-1990)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 21, Sayı:4, Ankara.
- DİE,(1996), *Dış Ticaret İstatistikleri 1994*, Ankara.
- DİE, (<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIND/070699.htm>)
- DORNBUSCH, R.(1988) *Balance of Payments Issues in The Open Economy: Tools for Policymakers in Developing Countries*, Ed.R.Dornbusch-F.Helmers, Oxford University Press, New York.
- DPT,(1998), *Temel Ekonomik Göstergeler Temmuz-1998*, Ankara.
- DTM,(1998), *Dış Ticaret Endeksleri Bülteni 1998*, Ankara.
- DTM,(1999), (<http://www.foreigntrade.gov.tr/TICARET/ekolar/Eko3.htm>) 1999
- ESER, Uğur(1993), *Türkiye’de Sanayileşme*, İmge Kitabevi, Ankara.
- GAFAR, John,(1995), “Recent Trade in the Terms of Trade of Jamaica:1955-1986”, *Applied Economics*, 27.
- GRAHAM, F.D.(1923), “Some Aspects of Protection Further Considered”, *Quarterly Journal of Economics*, C.37.
- GOODMAN, Seymour(1968), *Dış Ticaret ve Gelişme Hakkında Denemeler*, (Çev:A.Savaş Akat), İ.Ün. İktisat Fak. Yayını, No:1331, İstanbul.
- HABERLER, Gottfried (1961), *A Survey of International Trade Theory*, Princeton University Press.
- KURDOĞLU, Çelik (1975), *Dış Ticaret ve Teknik Seçimi*, AÜ SBF Yayını, No:381, Ankara.
- MEIER, Gerald (1968), *The International Economics of Development*, Published by Harper & Row, New York.
- NICHOLSON, J.(1960),“The Effect of International Trade on the Measurement of Real National Income”, *The Economic Journal*, (70).
- OECD, (1997) *Economic Surveys Turkey 1997*, OECD, Paris.
- OLGUN, Hasan ve TOGAN, Sübidey (1984), *Türkiye Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu*, Enka Vakfı Yayını, İstanbul.
- PREBISCH, Raul (1963), “Latin Amerika’nın İktisadi Kalkınması ve Belli Başlı Sorunları”, Çev: Bilsay Kuruç, *AÜ SBF Dergisi*.
- RAFFER, Kunibert,(1995), “Karşılaştırmalı Avantajın Dezavantajı: Azalan Karlar Sorunu”, *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, Ed. R.Prendergast-F.Stewart, Yapı Kredi yayımları, İstanbul.

- SACHS, J.D. (1985), External Debt and Macroeconomic Performance in Latin America and East Asia”, *Brooking Papers on Economic Activity*, 2.
- SARKAR, P. (1986), “The Singer-Prebisch Hypothesis: A Statistical Evaluation”, *Cambridge Journal of Economics*, Vol:10, December.
- SERİN, Necdet(1975), *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası: 1923 - 1973*, AÜ SBF Yayını No: 388, Ankara.
- SINGER, H.W.(1950), “The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries”, *American Economic Review*, Vol:XL, No:2.
- SPRAOS, John(1980), “The Statistical debate on the Net Barter Terms of Trade Between Primary Commodities and Manufactures”, *Economic Journal*, Vol:90.
- STUVEL, G.(1959), “Asset Revaluation and Terms of Trade Effects in the Framework of the national Accounts”, *The Economic Journal*, (69).
- SÜRMEİLİ, Cengiz (1983), *Kambiyo Kuru ve Ticaret Hadleri Teori, Modeller ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, DPT Uzmanlık Tezi, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı, Ankara.
- TAUSSIG, F. W.(1966), *International Trade*, Augustus M.Kelley Publishers, New York.
- TCMB (1998), *Üç Aylık Bülten 1996 IV*, Ankara.
- TCMB (1998), *Yıllık Rapor 1997*, Ankara.
- VINER, Jacob (1937), *Studies in the Theory of International Trade*, Harper and Brothers, New York.